

Agata NIEMCZYK

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Polska

Czesław GRUCA

Małopolskim Centrum Finansów i Rachunkowości, Polska

OSZCZĘDZANIE JAKO FORMA ZABEZPIECZENIA EMERYTALNEGO W ŚWIADOMOŚCI REPREZENTANTÓW POKOLENIA X I Y (NA PRZYKŁADZIE MIESZKAŃCÓW MAŁOPOLSKI)

Streszczenie

Każdy człowiek przechodzi przez pewne etapy swojego życia, które kończy okres emerytalny. To czas, kiedy zgodnie z przepisami następuje koniec drogi zawodowej, a bieżące wydatki pokrywane są ze środków zebranych w postaci emerytury i profitów ze zgromadzonego majątku osobistego lub rodzinnego. Celem artykułu jest rozpoznanie opinii przedstawicieli pokolenia X i Y na temat zabezpieczenia się na emeryturę w kontekście świadomości oszczędzania. Realizacji celu posłużyła kwerenda literatury przedmiotu oraz wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2020 roku wśród 351 mieszkańców województwa małopolskiego. Badania pozytywnie zweryfikowały 6 spośród 7 hipotez badawczych.

Słowa kluczowe: oszczędzanie, zabezpieczenie emerytalne, pokolenie X i Y, sondaż diagnostyczny.

SAVING AS A FORM OF PENSION SECURITY IN THE AWARENESS OF REPRESENTATIVES OF GENERATIONS X AND Y (ON THE EXAMPLE OF THE RESIDENTS OF MAŁOPOLSKA)

Summary

Everyone goes through certain stages of their life which end in retirement. This is the time when, according to the regulations, the professional career ends, and current expenses are covered from the funds collected in the form of pensions and profits from the accumulated personal or family property. The aim of the paper is to recognize the views of the representatives of generations X and Y about securing for retirement in the context of saving awareness. The achievement of the goal was a query of the literature on the subject and the results of a survey conducted in 2020 among 351 inhabitants of the Małopolskie Voivodeship. The research positively verified 6 out of 7 research hypotheses.

Key words: saving, pension security, generation X and Y, diagnostic survey.

Wprowadzenie

Każdy człowiek przechodzi przez pewne etapy swojego życia, które kończy okres emerytalny. To czas, kiedy zgodnie z przepisami następuje koniec drogi zawodowej, zaś bieżące wydatki pokrywane są ze środków zebranych w postaci emerytury i profitów ze zgromadzonego majątku osobistego lub rodzinnego. Długookresowa perspektywa oszczędzania, obowiązkowego oraz dobrowolnego, sugeruje konieczność planowania i realizowania go już od momentu rozpoczęcia pierwszej aktywności zawodowej. Motywy i efekty wdrażania metod zabezpieczenia emerytalnego są zależne od świadomości człowieka, posiadanej wiedzy w tym względzie, jego potencjału mikro- i makrospołecznego. Percepcja człowieka względem zabezpieczenia emerytalnego ulega zmianie i jest postrzegana niejednakowo w różnych etapach cyklu życia człowieka, przy czym im bliżej okresu emerytalnego, tym jest ona większa.

Celem artykułu jest rozpoznanie opinii przedstawicieli pokolenia X i Y na temat zabezpieczenia się na emeryturę w kontekście świadomości oszczędzania. Realizacji celu posłużyła kwerenda literatury przedmiotu z zakresu generacji społeczeństw oraz zabezpieczenia emerytalnego i jego form. Część empiryczną stanowią wyniki sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego od marca do sierpnia 2020 roku wśród 351 mieszkańców województwa małopolskiego.

Portrety pokolenia X i Y – wybrane zagadnienia

Różnorodność pokoleniowa wynika ze zdarzeń lub sytuacji, których jednostki doświadczyły w trakcie swojego życia. Nabyte doświadczenia kształtują wybór sposobu gromadzenia majątku czy rodzaju lokowania oszczędności emerytalnych.

W literaturze wyróżnia się od czterech do pięciu generacji żyjących w obecnych czasach, a wśród nich pokolenie X i Y. Charakteryzując pokolenie X, tzw. niżu demograficznego, należy przytoczyć szereg oddających jego specyfikę nazw, takich jak: Baby Busters, Białe kołnierzyki, Luzacy (Slackers), Nic na serio, Błękitne kołnierzyki, Why Me Generation, Latchkey Generation czy Post Boomers. Granice pokoleń wyznaczone przez demografów, socjologów czy ekonomistów niekiedy bardzo się różnią, a przesunięcia w czasie wynikają m.in. z uwarunkowań społecznych, historycznych oraz roku, w którym powstały klasyfikacje (Aniszewska, 2015; Niemczyk, Seweryn, Klimek, 2019; Williams, Page, Petrosky, Hernandez, 2010). W niniejszym opracowaniu przyjęto, że reprezentanci pokolenia X to osoby urodzone w latach 1965-1980, a w 2020 roku mieszczą się w przedziale wiekowym 40-55 lat.

Pokolenie to jest wewnętrznie zróżnicowane, co oznacza, że różne czynniki można brać pod uwagę w jego analizie. Z jednej strony ludzie z tej grupy: cenią pracę, nie mają problemu z obsługą nowych technologii, są lojalni w stosunku do pracodawcy, są przywiązani do jednego pracodawcy, często przedkładają obowiązki służbowe nad odpoczynek. Z drugiej strony „X-y” jawią się jako osoby niepewne, chwiejne, bezbarwne, pełne wątpliwości, także wobec siebie samych, poszukujące sensu własnej egzystencji, odrzucające „wysięg szczerów”; wręcz można skonstatować, że cechuje je nonszalancki styl oraz sposób życia. Do najważniejszych wartości uznawanych przez pokolenie X należy rodzina, zdrowie, miłość oraz szczęście, a najmniej istotne są dla nich wartości takie, jak: korzystanie z życia, kariera zawodowa, wiedza czy religijność (Czerska, 2016, s. 216; Murzyn, Nogiec, 2015, s. 375-378).

Druga z badanych kohort, pokolenie Y, określane jest w literaturze przedmiotu także jako: Milenialsi, Net Generation, Echo Boomers, Gen Wired, Next Generation, Why Generation, Google Generation i Nexters (Niemczyk, Seweryn, Klimek, 2019, s. 20-23). Osoby te urodziły się w latach od 1981 do 1994 i w 2020 roku grupa ta jest w wieku od 26 do 39 lat. Literatura wskazuje, że reprezentanci tego pokolenia to osoby (Czerska, 2016, s. 216-217): tolerancyjne, wysoko wykształcone, aktywnie korzystające z mediów cyfrowych i technologii, współtworzące społeczności, za to niechętnie podejmujące samodzielne decyzje. Do ról zawodowych nie przywiązują dużej wagi, wybierają elastyczne formy zatrudnienia oraz swobodę działania, przeciętnie pracują 2 lata u jednego pracodawcy, nie szanują swoich szefów, są skoncentrowane na życiu prywatnym. Pracę uważają jedynie za drogę do rozwoju osobistego. Przedstawiciele Google Generation cechuje przekonanie o własnej wyjątkowości, silny narcyzm, spryt, zuchwałość i niecierpliwość. Jako postaci wychowane w realiach wolnego rynku są otwarci na nowe wyzwania. W negatywnym znaczeniu postrzegani są jako zbyt pewni siebie, o przesadnych oczekiwaniach, oczekujący ciągłej uwagi, którym brakuje autorytetów. Reprezentanci generacji Y posiadają inny system wartości niż pokolenie X. Rodzinie nie przypisują aż tak dużej wartości jak ich starsi koledzy. Cenią szczęście, uczciwość, miłość i korzystanie z życia. Religijność jest cechą, która

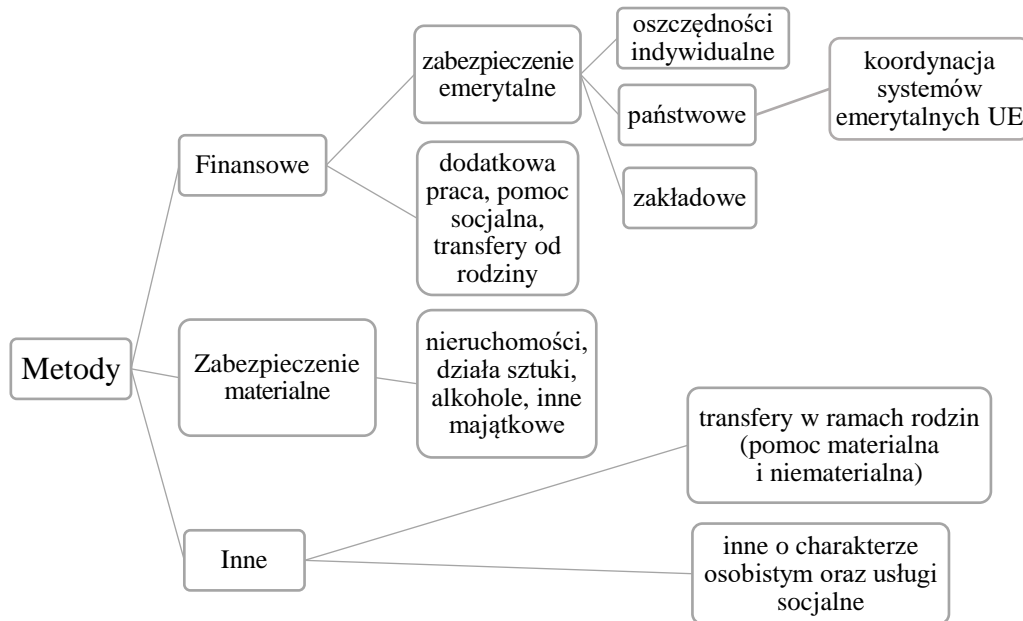
zdecydowanie straciła istotę dla Milenialsów. Dla generacji Y rośnie znaczenie „mieć” niż „być”, jak również materialistyczne nastawienie do życia (Murzyn, Nogiec, 2015, s. 375-378). Różnice obu pokoleń sugerują inne ich spojrzenie na kwestie ich własnej emerytury w kontekście finansowym.

Zabezpieczenie emerytalne – kwestie teoretyczne

Zabezpieczenie dla każdego człowieka jest konsekwencją potrzeby poczucia bezpieczeństwa. A. Maslow (2009, s. 62-71) wymienia ją jako drugą po fizjologicznej w swojej piramidzie potrzeb, co sugeruje, że jej spełnienie jest nieodzowne do życia. Bezpieczeństwo jako pojęcie bywa rozumiane w sposób interdyscyplinarny w różnych dziedzinach nauki, takich jak np. historia, socjologia, nauki prawne, politologia, psychologia, pedagogika czy ekonomia. W języku łacińskim słowo „bezpieczeństwo” to *securitas*, oznaczające *sine* – bez; *cura* – zmartwienie, strach, obawa. Parafrazując, „życie bez strachu” to dążenie zarówno pojedynczych jednostek ludzkich, grup społecznych, większych zbiorowości, państw, grup państwa, jak również całych systemów międzynarodowych (Zięba, 1999, s. 27-28). Obowiązek zapewniania bezpieczeństwa jest zapisany w Konstytucji RP (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) w kontekście bezpieczeństwa: publicznego, państwa, ekonomicznego, zewnętrznego i wewnętrznego, obywateli, spokoju publicznego czy porządku publicznego (Lubimowa, 2014, s. 79). W naukach społecznych podkreśla się, że bezpieczeństwo obejmuje zaspokajanie takich potrzeb, jak: istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość, niezależność, spokój, posiadanie i pewność rozwoju (Zięba, 1999, s. 27). Nie sposób nie zauważyć, że kategorie te są adekwatne do każdego etapu życia człowieka, także do jego wieku emerytalnego. Z racji zmiany ról społecznych z produktywnych na pozazawodowe, jakie są przypisywane temu okresowi, bezpieczeństwo ekonomiczne wydaje się być istotne dla zachowania wyżej wspomnianego przetrwania w niezależności i spokoju.

Osiągnięcie przez człowieka wieku emerytalnego na ogół oznacza utratę psychofizycznej kondycji i związany z tym brak możliwości kontynuacji pracy zawodowej, rozumianej jako główne źródło dochodu. Według niektórych definicji w literaturze przedmiotu sytuacja ta odpowiada pojęciu „starość”. Ustawowo oznacza to zakończenie okresu produktywnego. Patrząc jednak na wiek podeszły nie tylko jako na przekroczenie określonej granicy wieku, ale jako na utratę zdolności przystosowywania do zmieniających się warunków życia, zarówno własnych, jak i społecznych (Trafiałek, 2003, s. 98), wyłania się tu potrzeba zaspokojenia ekonomicznego podstawowych potrzeb życiowych człowieka. Zagadnienie to jest istotne zarówno w aspekcie indywidualnym, jak też społecznym, w kategorii sposobu organizacji przez instytucje państwowe bezpieczeństwa ekonomicznego oraz socjalnego całych grup społecznych starzejących się pokoleń X i Y.

Segmentem zabezpieczeń społecznych, obejmującym osoby, które z racji swojego wieku zaprzestały wykonywania aktywności zawodowej, jest tzw. zabezpieczenie emerytalne. W literaturze przedmiotu bywa ono definiowane jako „ogół źródeł zabezpieczenia dochodów pieniężnych na okres starości” (Żukowski, 1997, s. 17), gdyż „celem systemu emerytalnego jest zabezpieczenie dochodu na starość” (Barr, 2010, s. 129). Zabezpieczenia emerytalne przypisuje się przede wszystkim do struktur produktów finansowych, rozumianych jako system emerytalny (obowiązkowy i dobrowolny) oraz indywidualne gromadzenie oszczędności i rodzinne transfery międzypokoleniowe (Lach, 2014, s. 2-8). Formy generowania kapitału finansowego na starość są bardzo zróżnicowane (rysunek 1), a motywy skłaniające do ich wyboru zależą od szeregu czynników.

Rysunek 1. Metody zabezpieczania wieku poprodukcyjnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Ryzyko emerytalne w systemie zabezpieczeń na starość” (s. 147), J. Handschke, K. Łyskawa, J. Ratajczak, 2005, w: T. Szumlicz (red.), *Społeczne aspekty ubezpieczenia*, Warszawa: Wydawnictwo SGH.

Przygotowanie się do emerytury przed emeryturą oznacza zapewnienie sobie zabezpieczenia finansowego na życie w wieku nieproduktywnym, co stanowi punkt zainteresowania każdej osoby zarówno dla dobra własnego, jak też dla systemów państwowych, w interesie społeczeństwa jako całości. Można zatem rozpatrywać to zagadnienie tak w jednostkowym, jak i globalnym, zewnętrznym kontekście. Znaczenie ma bowiem nie tylko, jak długo żyją emeryci w danym kraju, ale i jakiej jakości jest ich byt. Jak wynika ze statystyk, wiek emerytalny dynamicznie się wydłuża – obecnie może stanowić nawet 40-letni okres życia. Istotny jest poziom życia na tym etapie, a ten z kolei, w dużej mierze zależy od zasobów finansowych będących w dyspozycji emeryta. Jak wspomniano uprzednio, metody zabezpieczania egzystencji wieku poprodukcyjnego są zróżnicowane (rysunek 1), a ich wybór zależy od wielu czynników. Przygotowywanie się finansowe do emerytury przed emeryturą ma perspektywę mikro-, mezo-, makro-, a nawet megaspołeczną (Baranowska, 2013; Fihel, Okólski, 2014). Oznacza to, że wpływ na zabezpieczenie mają czynniki zarówno wewnętrzne, osobowościowe oraz biologiczne, jak również zewnętrzne, wielopoziomowe, systemowe.

Pierwsze z wymienionych tego typu uwarunkowań, w skali mikro-, określają lokalny wymiar zabezpieczenia finansowego starości, postrzegany w samej jednostce, w jej otoczeniu, rodzinie i najbliższym środowisku. Poziom mezospołeczny odnosi się też do aspektu lokalnego, ale w rozumieniu społeczności, w jakiej dane jednostki starsze i stare funkcjonują. Poziom makrospołeczny to kontekst procesów i systemów zabezpieczeń emerytalnych dotyczących całego społeczeństwa, tworzonych przez instytucje państwowe. Ostatni z wymienionych, tj. megaspołeczny, odnosi się do kwestii unijnych, międzynarodowych, określających ramy prawne i legislacyjne dla warunków życia emerytowanych obywateli państw członkowskich.

Zabezpieczenie emerytalne przedstawicieli pokolenia X i Y w Polsce, w najszerszym z wymienionych aspektów – megaspołecznym – rozumiane jest obecnie jako unijne. Polityka Unii Europejskiej służy zapewnieniu stabilności publicznych systemów emerytalnych poszczególnych krajów członkowskich, a co więcej – gwarantuje ich koordynację i transparentność. Widać więc, że celem jest zabezpieczenie interesów członków społeczeństw wszystkich krajów należących do Unii Europejskiej. Na uwagę zasługuje fakt, że współczesne europejskie systemy emerytalne są kontynuacją modelu wprowadzonego przez niemieckiego kanclerza Otto von Bismarcka. Zasada, że ze składek podatków młodych pracowników opłacane są emerytury ludzi starych, niepracujących, została wdrożona już w XIX wieku. Sposób na owe czasy prosty, tani i skuteczny, gdyż emerytury otrzymywały osoby, które przekroczyły 70 lat, podczas gdy wówczas przeciętny Niemiec żył lat 45. Patrząc na dzisiejszą przewidywaną długość życia w krajach europejskich – od ok. 69 dla mężczyzn na Łotwie do 87 dla kobiet w Hiszpanii – w porównaniu z wysokością wieku emerytalnego (w większości krajów jest to wiek 65 lat), wydolność tego systemu wydaje się być nieosiągalna (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/pension>, dostęp: 01.11.2020), zaś przyszłość – niepewna (www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach, dostęp: 05.11.2020). Kontekst megaspołeczny kreowania zabezpieczenia emerytalnego dla obecnych pokoleń X i Y oznacza zatem koordynację oraz transparentność systemów poszczególnych krajów. Emerytura wypłacana jest niezależnie od tego, w jakim kraju została wypracowana w postaci płacenia podatków od wynagrodzenia za pracę. Ta spójność, mimo że stanowi olbrzymie wyzwanie administracyjne, jest rozwiązaniem mającym ogromny wpływ na stabilność sytuacji populacji w wieku przed- i emerytalnym w Europie XXI wieku.

Kolejny wymiar, który ma znaczenie dla rozpatrywania zabezpieczenia okresu emerytalnego, jest spojrzeniem makrospołecznym, czyli krajowym. Podstawy funkcjonowania systemu emerytalnego w Polsce normuje szereg aktów prawnych, wśród których wymienić należy: ustawę o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2019 r., poz. 300), ustawę o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2020 r., poz. 105). Prawo do emerytury na zasadach określonych w Ustawie z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2020 r., poz. 53, z późn. zm.) ma ubezpieczony, który spełnił łącznie dwa warunki: osiągnął wiek emerytalny (dla mężczyzn 65 lat, a dla kobiet 60) i udowodnił jakiegokolwiek długości okres ubezpieczeniowy. Wyróżnia się także różne grupy zawodowe objęte w systemie emerytalnym odrębnymi zasadami.

Należy mieć na uwadze, że system emerytalny w Polsce wciąż jest modyfikowany, aby sprostać wyzwaniom społecznym oraz oczekiwaniom indywidualnym (Koronkiewicz, 2019, s. 317-325; Wiktorow, 2014, s. 4-12). Dominujący jest obecnie system repartycyjny (redystrybutywny). Jedynym dodatkiem do niego (od 2014 roku nawet nieobowiązkowym) są instytucje systemu kapitałowego. Filar kapitałowy rozwija się słabo i ma niewielkie znaczenie. Od 2004 roku rozwijają się Indywidualne Konta Emerytalne, Indywidualne Konta Zabezpieczenia Emerytalnego, które funkcjonują od 2012 roku, wdrażane od 2019 roku Pracownicze Plany Kapitałowe, a w zakresie dodatkowych składek pracowniczych także o uregulowane w 1997 i 2004 roku Pracownicze Programy Emerytalne. Filar OFE systematycznie tracił na znaczeniu i najprawdopodobniej wkrótce ulegnie likwidacji. Środki z nich, według pierwotnie przyjętej przez Sejm ustawy, mają trafić na prywatne indywidualne konta emerytalne. Aktualnym tematem w dziedzinie systemu emerytalnego jest propozycja wprowadzenia emerytur stażowych, dla których kryterium uprawniającym do przejścia na emeryturę bez względu na wiek osoby, jest posiadanie 40-letniego stażu pracy (kobiety 35 lat). Został opracowany gotowy społeczny projekt ustawy o emeryturach

stażowych i wraz z petycją w tej sprawie przekazany do prezydenta RP¹. W 2020 roku odbyło się w Sejmie czytanie *obywatelskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw* (druk 32) (www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BUFELQ). Zagadnienie przekazano do dalszych prac przez Sejmową Komisję Polityki Społecznej i Rodziny oraz na forum Rady Dialogu Społecznego, głównie w jej Zespole Problemowym do Spraw Ubezpieczeń Społecznych (<https://strefabiznesu.pl/nawosc-29012021-emerytura-bez-potrzeby-osiagniecia-wieku-emerytalnego-wazny-tylko-staz-pracy-ile-dla-kogo-kiedy/ar/c3-15200046>). Propozycja ta byłaby dużą zmianą w systemie emerytalnym o szerokim spektrum konsekwencji, w tym również negatywnych (www.forbes.pl/finanse/prezydent-andrzej-duda-chce-wprowadzic-emerytury-stazowe/zxlg6m9). Spośród różnych form usprawnienia systemu emerytalnego w Polsce i przygotowania go do obsługi starzejącego się społeczeństwa warta przytoczenia jest także idea reformy instytucjonalnej. Założeniem jej miałyby być połączenie wszystkich organów odpowiedzialnych za wypłatę świadczeń, takich jak ZUS, ZER, KRUS w jedną instytucję, która będzie odpowiedzialna za to zadanie (Kolek, Sobolewski, 2019). Warto również dodać, że makroekonomiczne wskaźniki determinujące bieżące i przyszłe możliwości finansowe państwa, członków społeczeństwa, gospodarstw domowych i jednostek to przykładowo wzrost gospodarczy, bezrobocie, inflacja, polityka monetarna czy fiskalna itp. (Olejnik, 2016, s. 23). Odgrywają one istotną rolę dla realnej sytuacji finansowej oraz jej odbioru przez badanych z pokolenia X i Y, co stanowi przedmiot badań niniejszej pracy.

Zgodnie ze zdefiniowanymi uprzednio skalami perspektywy omawianego tematu, kolejne, mezospołeczne, ujęcie zagadnienia dotyczy zabezpieczenia tworzonego przez samorządy i władze lokalne. Nawiązując do form oszczędzania wskazanych na rysunku 1, można tu wymienić kształtowanie warunków lokalnego rynku pracy, umożliwiających podejmowanie przez emerytów dodatkowej pracy, efektywność organów świadczących pomoc socjalną, zaplecze i infrastrukturę służby zdrowia, rehabilitacji, turystyki, kultury i wszelkich form spędzania czasu wolnego. Im większa podaż usług tego typu świadczonych publicznie, tym lepsza jakość życia osób starszych oraz tym większy budżet środków finansowych pozostających do ich dyspozycji.

Przegląd uwarunkowań zabezpieczenia emerytalnego reprezentantów pokolenia X oraz Y zamyka ostatnia z wymienionych i niezwykle istotna – mikroskala – ważna ze względu na indywidualny charakter oraz ogromne zróżnicowanie czynników determinujących. Ponieważ system emerytalny, zarówno obowiązkowy, jak i dobrowolny, może być niewystarczający bądź niewydolny – przezorność i inne motywy gromadzenia majątku nakazują kumulować w czasie okresu produktywnego oszczędności indywidualne (Lach, 2014, s. 2-8). Obok przezorności T. Potocki i K. Opolski (2016, s. 260) wśród powodów podejmowanych działań w dziedzinie finansowej wymieniają także celowość oraz czynniki transakcyjne, płynnościowe, spekulacyjne. Autorzy mają tu na myśli: monitorowanie przychodów i wydatków, zarządzanie celami oraz płynnością finansową, planowanie i zarządzanie małymi wydatkami, planowanie dużych i odległych wydatków, zarządzanie trudną sytuacją finansową, wybór dopasowanych produktów finansowych i inwestycyjnych, zarządzanie portfelem finansowym. Motywy, podejście i nastawienie do gromadzenia kapitału celem wykorzystania go w wieku emerytalnym zależą od cech osobowości, wiedzy, kwalifikacji, kompetencji finansowych, samoświadomości i umiejętności oceny aktualnej kondycji systemu emerytalnego w państwie (Pleśniak, 2013, s. 261). Do uwarunkowań, na które gospodarstwo ma wpływ, zalicza się także styl życia, wysokość dochodu oraz poziom konsumpcji (Olejnik, 2016, s. 23).

¹ Propozycja ta pojawiła się po raz pierwszy w sferze publicznej w kampanii wyborczej Prezydenta RP A. Dudy.

Definiowanie pojęcia „oszczędności emerytalne” w literaturze jest niejednorodne, ponieważ wynika to z ich specyfiki. Charakterystycznymi parametrami budowania kapitału emerytalnego są: długotrwałe horyzonty gromadzenia i konsumpcji oszczędności, wysokie ryzyko oraz mnogość form akumulacji majątku (Goodfellow, 2007, s. 32-48). Gospodarstwa domowe skupiają w swoich portfelach takie produkty oszczędzania, jak (Anioła, Gołaś, 2013, s. 21; *Struktura oszczędności gospodarstw domowych (grudzień 2018)*, <https://analizy.pl/fundusze/wiadomosci/24935/struktura-oszczednosci-gospodarstw-domowych-%28grudzien-2018%29.html>, dostęp: 04.01.2020): gotówka, depozyty bankowe, lokaty bankowe złotowe i walutowe, obligacje i bony skarbowe, akcje oraz udziały spółek publicznych, fundusze inwestycyjne, polisa ubezpieczeniowa (Krupa, Walczak, Chojnacka, 2012, s. 117-120), nieruchomości, papiery wartościowe notowane na giełdzie, lokaty w inne niż nieruchomości dobra materialne, inne formy. Wciąż popularną formą zabezpieczenia są transfery w ramach rodzin – pomoc materialna i niematerialna.

Celem przygotowania zabezpieczenia emerytalnego jest osiągnięcie niezależności finansowej na starość. Oznaką jej jest to, że emeryt zaspokaja swoje potrzeby na poziomie przynajmniej podobnym stopie życia z okresu produkcyjnego z własnych zebranych środków finansowych, zgromadzonych w postaci emerytury obowiązkowej, dobrowolnej oraz ze zgromadzonych oszczędności. Praca podejmowana lub kontynuowana na tym etapie życia przez niezależnego emeryta umotywowana jest pozafinansowymi względami, takimi jak samorealizacja czy spełnienie (Olejnik, 2011, s. 56-58). Podjęte w niniejszym artykule badania są próbą odpowiedzi na pytanie, czy reprezentanci pokolenia X i Y mają świadomość oszczędzania na emeryturę jeszcze przed emeryturą, czy i w jakim stopniu różnią się w tym względzie.

Metodyka badań

W kontekście powyższych treści postawiono dwa pytania badawcze:

- 1) Które cechy socjodemograficzne oraz geograficzne badanych (i w jakim stopniu) wpływają na świadomość o zabezpieczeniu emerytalnym rozumianym jako konieczność oszczędzania na emeryturę?
- 2) W których z analizowanych obszarów zabezpieczenia emerytalnego (tj. posiadanie oszczędności, formy oszczędzania kapitału, sposób oszczędzania (samodzielnie/inaczej), motywy gromadzenia oszczędności, przekonanie o wystarczającej ilości środków z obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego, przekonanie o konieczności oszczędzania na emeryturę, poziom wiedzy na temat systemu ubezpieczeń emerytalnych) reprezentanci pokolenia X i Y istotnie różnią się od siebie?

Wobec powyższego sformułowano siedem założeń, które poddano weryfikacji jako:
Hipoteza 1. Zapewnienie godnego życia na emeryturze jest w większym stopniu deklarowanym motywem gromadzenia oszczędności przez reprezentantów pokolenia X, niż Y, ale nie jest to najbardziej popularny motyw ich oszczędzania.

Hipoteza 2. Kobiety są bardziej przezorne na starość, tj. mają większą świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę.

Hipoteza 3. Świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę jest proporcjonalna do wielkości miejsca zamieszkania jednostki.

Hipoteza 4. Im wyższy poziom wykształcenia, tym większa świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę.

Hipoteza 5. Ekonomiczny profil aktywności zawodowej jednostki istotnie wpływa na jego świadomość o konieczności oszczędzania na emeryturę.

Hipoteza 6. Poziom wiedzy na temat systemu zabezpieczeń emerytalnych istotnie różni pokolenia X i Y.

Hipoteza 7. Przekonanie o konieczności oszczędzania na emeryturę nie różni istotnie pokolenia X i Y.

Dla realizacji ww. założeń w 2020 roku przeprowadzono badania sondażowe wśród 351 przedstawicieli generacji X (osób urodzonych w latach 1965 do 1980) i Y (osób urodzonych w latach 1981-1994), mieszkańców województwa małopolskiego. Narzędziem badawczym był autorski kwestionariusz ankiety. Badania przeprowadzono techniką CAWI. Zastosowano dobór próby celowo-kwotowy, według kryteriów (cech) płeć i wiek. W rezultacie w próbie badawczej przeważali przedstawiciele pokolenia X, a wśród nich o 0,2 pktów% więcej było mężczyzn (analogicznie o 0,8 pktów% więcej mężczyzn było wśród przedstawicieli pokolenia Y).

W badanej grupie dominowały:

- osoby zamieszkujące tereny wiejskie (ponad połowa badanych), najmniej osób reprezentowało większe miasta (co 8. badany);
- osoby legitymujące się wykształceniem wyższym (56,4%); 12,2% zadeklarowało wykształcenie inne niż średnie czy wyższe;
- osoby podejmujące pracę na podstawie umowy (50%); co 7. badana osoba prowadziła własną działalność gospodarczą; tylko 2,8% osób było na rencie, zaś 4,5% było bezrobotnymi;
- 1/3 badanych wykonywała zawód o profilu ekonomicznym;
- osoby legitymujące się miesięcznym dochodem netto na poziomie 2001-4000 zł; blisko co 10. badana osoba legitymowała się dochodem najniższym z przyjętych w kafeterii odpowiedzi, tj. dochodem na poziomie do 900 zł miesięcznie netto.

Wyniki badań

Chcąc zbadać wpływ cech geodemograficzno-społecznych, takich jak: płeć, wielkość miejsca zamieszkania, wykształcenie, proekonomiczna aktywność zawodowa, na świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę, zastosowano test *U* Manna-Whitneya i ANOVA rang Kruskala-Wallisa (Aczel, 2006, s. 716-722), a dla pokazania siły tego wpływu współczynnik rang Spearmana i *V* Cramera. Stosowne obliczenia zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Wysokość prawdopodobieństwa testowego p dla zależności pomiędzy świadomością oszczędzania na emeryturę reprezentantów pokolenia X i Y a ich cechami geodemograficzno-społecznymi oraz wysokość współczynnika korelacji rang Spearmana i V Cramera

Wyszczególnienie	Płeć*	Miejsce zamieszkania**	Wykształcenie**	Zawód o profilu ekonomicznym*
Oszczędzanie jest konieczne	0,749305	0,0051	0,0053 0,143744	0,550684
Oszczędzanie na emeryturę jest konieczne	0,259073	0,0036 0,186227	0,0003 0,121135	0,0278 0,12316

* test *U* Manna-Whitneya

** test ANOVA Kruskala-Wallisa

Pogrubieniem zaznaczono różnice statystycznie istotne. Pogrubione i w kolorze – współczynnik rang Spearmana i *V* Cramera.

Źródło: obliczenia własne.

Z danych zestawionych w tabeli 1 wnioskuję się, że o ile świadomość konieczności oszczędzania nie jest różnicowana wieloma geodemograficzno-społecznymi cechami respondentów, to wyraźnie widać tego rodzaju zależność odnośnie do świadomości konieczności oszczędzania na emeryturę. W największym stopniu relacja ta ujawnia się względem miejsca zamieszkania. Odnotowuje się prawidłowość, że im większa zamieszkiwana miejscowość, tym większa świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę (tabela 2) (potwierdzona została hipoteza 3).

Tabela 2

Miejsce zamieszkania a konieczność oszczędzania na emeryturę respondentów (w %)

Miejsce zamieszkania	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak
Wieś	4,30%	3,23%	30,65%	27,96%	33,87%
Miasto do 20 tys.	0,00%	0,00%	18,18%	34,09%	47,73%
Miasto 21-200 tys.	2,47%	1,23%	20,99%	25,93%	49,38%
Miasto powyżej 200 tys.	2,50%	0,00%	17,50%	27,50%	52,50%

Źródło: obliczenia własne.

Zależność proporcjonalną daje się również zaobserwować względem wykształcenia. I tak, im wyższy poziom wykształcenia, tym większa deklaratywność świadomości konieczności oszczędzania na emeryturę (tabela 3) (potwierdzona została hipoteza 4).

Tabela 3

Wykształcenie a konieczność oszczędzania na emeryturę respondentów (w %)

Wykształcenie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak
Podstawowe	0,00%	16,67%	33,33%	50,00%	0,00%
Zawodowe	5,41%	0,00%	51,35%	27,03%	16,22%
Średnie	1,82%	1,82%	20,91%	29,09%	46,36%
Wyższe	3,54%	2,02%	22,73%	27,27%	44,44%

Źródło: obliczenia własne.

Badania pozwoliły dowieść również, że wykonywany zawód ma wpływ na świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę. Osoby wykonujące zawód o profilu ekonomicznym są bardziej świadome oszczędzania na emeryturę (tabela 4) (potwierdzona została hipoteza 5).

Tabela 4

Wykonywany zawód a konieczność oszczędzania na emeryturę respondentów (w %)

Wykonywany zawód	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak
O profilu ekonomicznym	1,71%	1,71%	19,66%	29,06%	47,86%
O profilu pozaeconomicznym	3,85%	2,14%	28,21%	27,78%	38,03%

Źródło: obliczenia własne.

Dane zestawione w tabeli 1 dowiodły, że płeć nie ma wpływu na świadomość konieczności zarówno oszczędzania, jak i oszczędzania na emeryturę (odrzucona została hipoteza 2).

Badaną zbiorowość stanowiły dwie generacje. Podjęto rozpoznanie podobieństw i różnic pomiędzy nimi w zakresie zabezpieczenia emerytalnego. Postawiono pytanie, czy i w jakim zakresie wybrane obszary zabezpieczenia emerytalnego przedstawicieli pokolenia X (S_1 , tzw. grupa eksperymentalna) różniły się od tych właściwych dla reprezentantów pokolenia Y (S_2 , tzw. grupa kontrolna). Do weryfikacji tak sformułowanego problemu badawczego wykorzystano test niezależności χ^2 (Zeliaś, Pawełek, Wanat, 2002, s. 402-403), test U Manna-Whitneya i ANOVA rang Kruskala-Wallisa. Postawiono jednocześnie dwie hipotezy badawcze: H_0 – zabezpieczenie emerytalne przedstawicieli pokolenia X (S_1) jest takie samo jak zabezpieczenie emerytalne reprezentantów pokolenia Y i (S_2) oraz H_1 – zabezpieczenie emerytalne obu grup (S_1 i S_2) różni się istotnie. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli 5. Na ich podstawie można stwierdzić, że istotne różnice zabezpieczenia emerytalnego reprezentantów obu generacji ujawniły się w takich obszarach, jak:

- sposób oszczędzania;
- motywy oszczędzania, takie jak: utrzymywanie większej ilości pieniędzy, kupno w przyszłości konkretnych produktów, zapewnienie godnego życia na emeryturze, potrzeba niezależności finansowej;
- poziom wiedzy na temat systemu zabezpieczenia emerytalnego.

Tabela 5

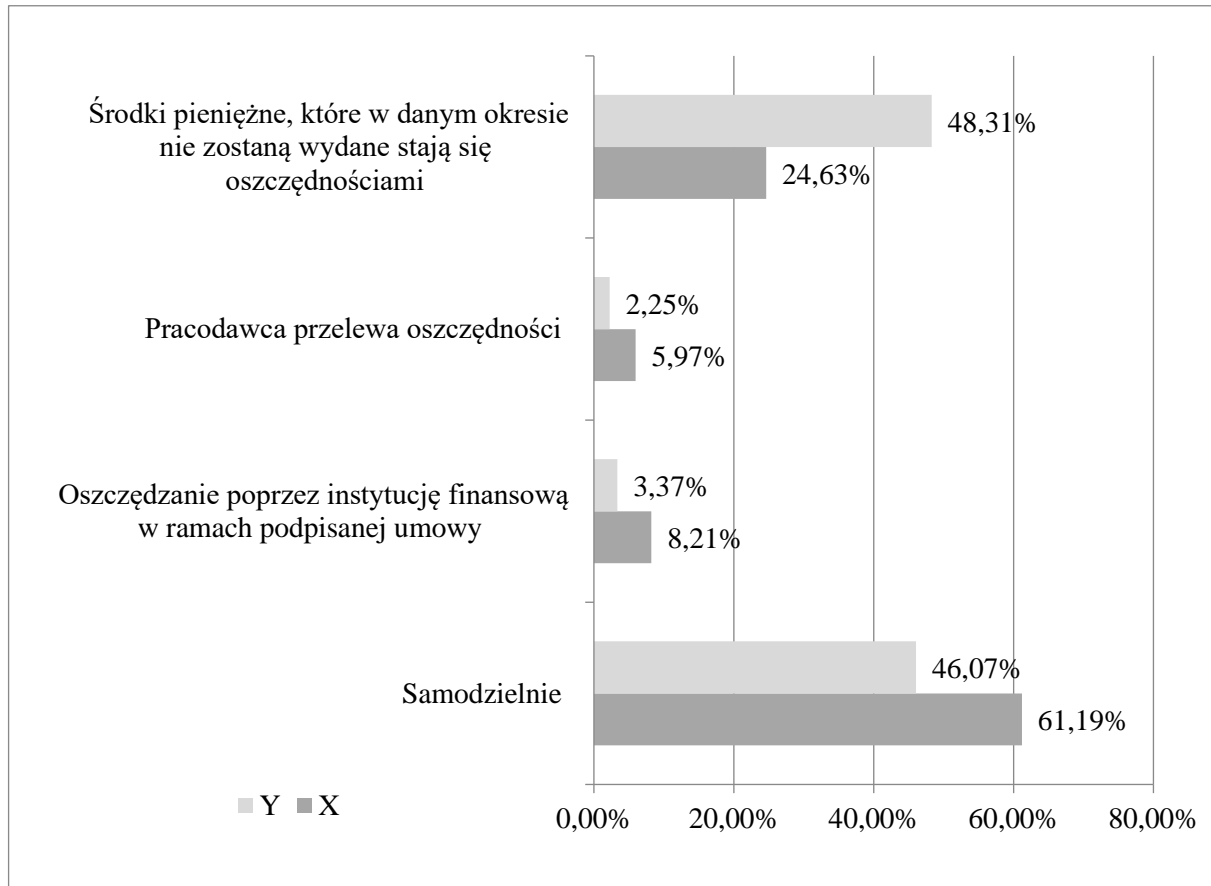
Wyniki testów istotności różnic w wybranych obszarach zabezpieczenia emerytalnego przedstawicieli pokolenia X i Y

Zmienne	Test	p^*
Posiadanie oszczędności	χ^2	p=0,49333
Formy oszczędzania		p=0,78400
Sposób oszczędzania		p=0,00013
<i>Motywy gromadzenia oszczędności</i>		
Utrzymywanie większej ilości pieniędzy		p=0,00011
Zabezpieczenie się przed nieprzewidzianymi wydatkami		p=0,66428
Kupno w przyszłości konkretnych produktów		p=0,00005
Otrzymanie zysku z oszczędności		p=0,94433
Zapewnienie godnego życia na emeryturze		p=0,00000
Zapewnienie przyszłości dzieciom		p=0,45883
Zostawienie po sobie spadku		p=0,13351
Potrzeba niezależności finansowej		p=0,00004
Inne		p=0,25022
Świadomość wystarczającą ilość środków na emeryturze gwarantowanych przez obowiązkowe ubezpieczenie emerytalne	U Manna-Whitneya	p=0,0585
Świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę	Kruskal-Wallis	p=0,1796
Poziom wiedzy na temat systemu zabezpieczenia emerytalnego	ANOVA	p=0,0153

* Pogrubieniem zaznaczono różnice statystycznie istotne.

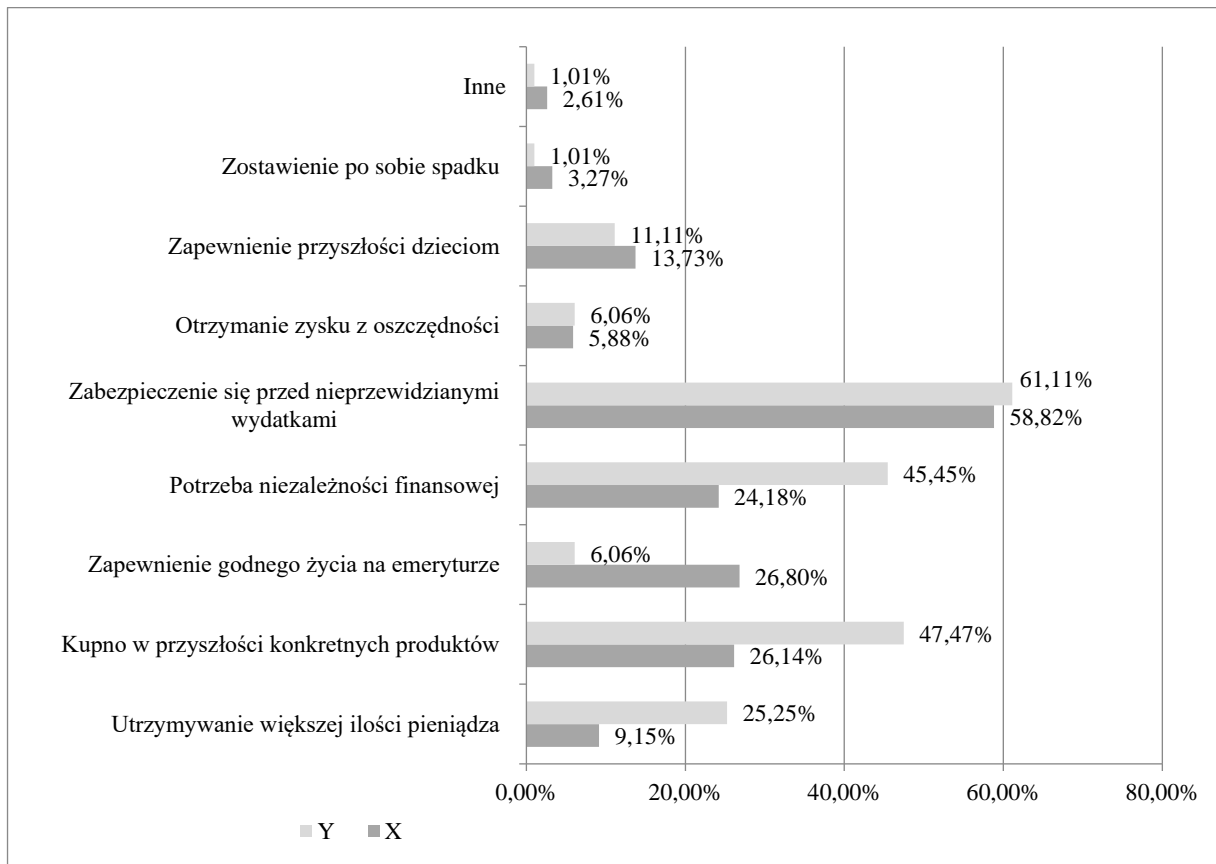
Źródło: obliczenia własne.

Dane zestawione w tabeli 5 pozwalają skonstatować, że oba pokolenia istotnie różniły się w zakresie sposobów oszczędzania. Samodzielne i instytucjonalne rozwiązania w tym zakresie częściej deklarowali reprezentanci starszej kohorty (rysunek 2). Co zwraca szczególną uwagę, to deklaracje Milenialsów, blisko 2-krotnie większe niż przedstawiciele pokolenia X, odnośnie do oszczędności, można rzecz spontanicznie realizowanych ze środków pieniężnych nie wydanych w danym okresie czasu.

Rysunek 2. Sposób oszczędzania reprezentantów pokolenia X i Y.
Źródło: obliczenia własne.

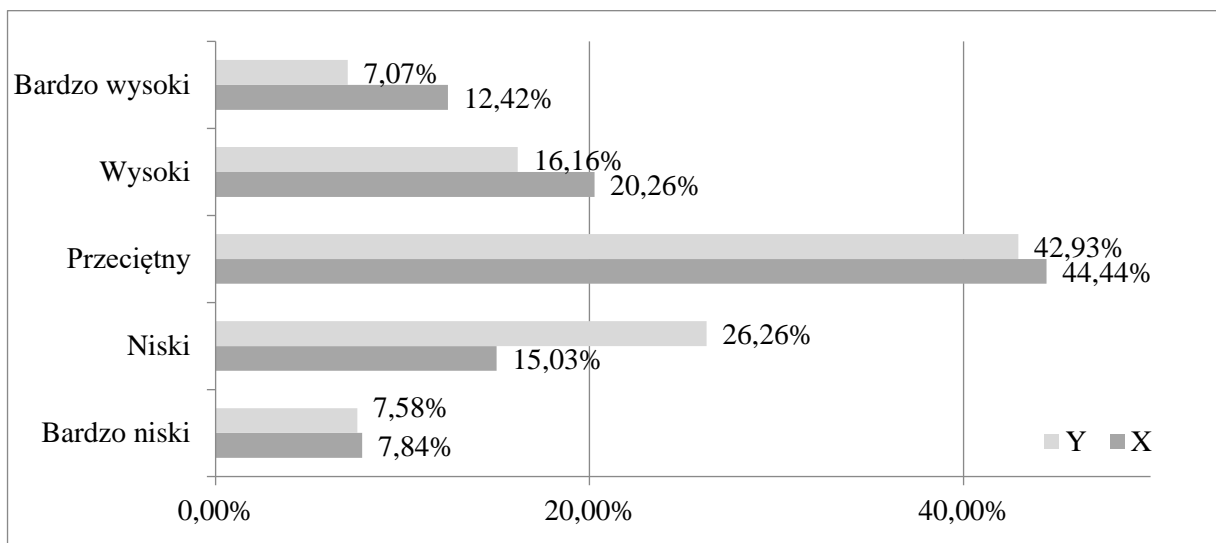
Innym obszarem istotnie różniącym badane grupy są pewne motywy oszczędzania (tabela 5 i rysunek 3), a wśród nich motyw zabezpieczenia na emeryturę (zapewnienie godnego życia na emeryturze). Warto odnotować, że znaczną przewagę w tym względzie deklarowały osoby reprezentujące generację X. Inne sytuacje, gdzie procent odpowiedzi Baby Busters był większy, to zabezpieczenie przyszłości swoim dzieciom i zapewnienie spadku. Niemniej jednak najczęstszym motywem oszczędzania deklarowanym przez przedstawicieli generacji X było zabezpieczenie przed nieprzewidywalnymi wydatkami (potwierdzona została hipoteza 1), a co warto odnotować równie najczęściej deklarowanym przez Milenialsów. Osoby młode częściej niż starsze, poza ww. motywem, wskazywały też na: kupno w przyszłości konkretnych produktów, potrzeba niezależności finansowej, utrzymywanie większej ilości pieniędzy (wszystkie te motywy istotnie różniły obie badane generacje – por. tabela 5).

Rysunek 3. Motywy oszczędzania reprezentantów pokolenia X i Y.

Źródło: obliczenia własne.

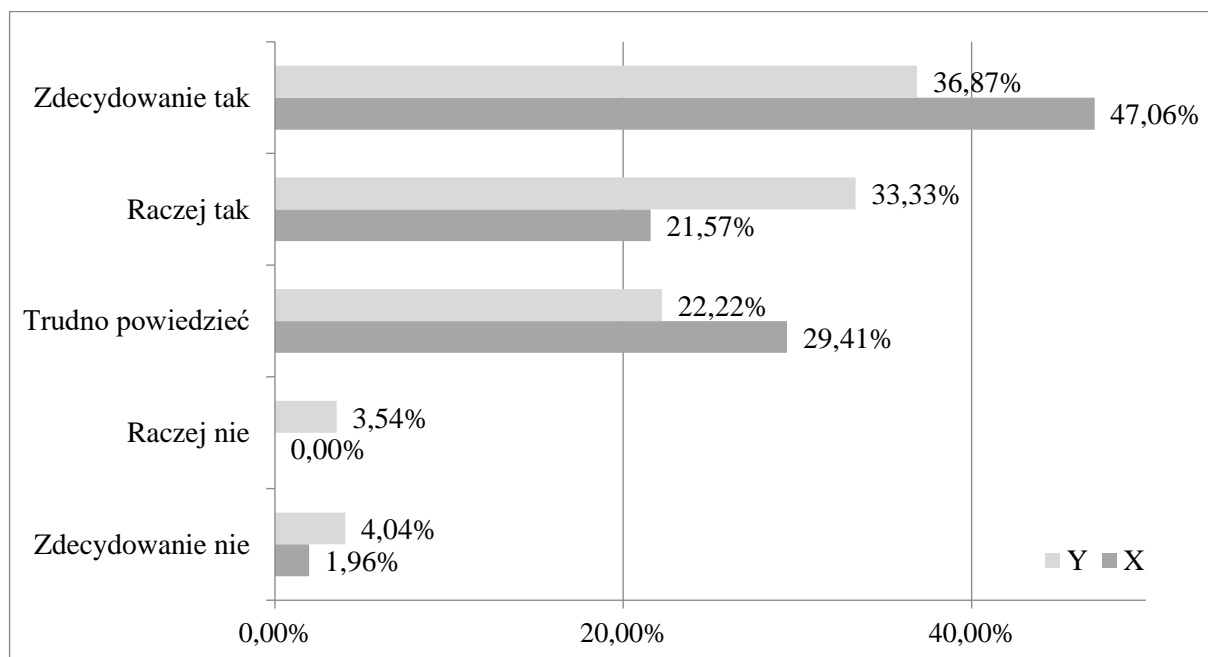
Przeprowadzone badania pozwoliły również podkreślić, że im osoba starsza, tym ma większą, niż osoba młodsza, wiedzę o systemie emerytalnym (rysunek 4), zapewne z racji zbliżającego się okresu, w którym niebawem się znajdzie, co skłania do zainteresowania warunkami jego funkcjonowania. Wobec tego można stwierdzić, że poziom wiedzy na temat systemu zabezpieczeń emerytalnych istotnie różni oba badane pokolenia (potwierdzona została hipoteza 6).

Rysunek 4. Poziom wiedzy na temat systemu zabezpieczenia emerytalnego reprezentantów pokolenia X i Y.

Źródło: obliczenia własne.

Dane zestawione w tabeli 5 pozwoliły również skonstatować, że świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę nie różni istotnie pokolenia X i Y (potwierdzona została hipoteza 7). Obie te badane generacje wykazują poczucie indywidualnej przeczności, ujawniające się w świadomości konieczności oszczędzania na emeryturę. Skumulowane deklaracje odpowiedzi „zdecydowanie tak” oraz „raczej tak” są niemal identyczne dla obu generacji i stanowią 70,2% dla pokolenia Y oraz 68,63% dla pokolenia X. Trzeba zwrócić jednak uwagę, że mowa tu o świadomości, która nie oznacza jeszcze samego procesu oszczędzania, ale z kolei proces uczenia się/uświadamiania jest jego podstawą.

Rysunek 5. Świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę reprezentantów pokolenia X i Y.
Źródło: obliczenia własne.

Podsumowanie

Reasumując podjęte rozważania, stwierdza się, że:

- zapewnienie godnego życia na emeryturze jest w większym stopniu deklarowanym motywem gromadzenia oszczędności przez reprezentantów pokolenia X niż Y, ale nie jest to najbardziej popularny motyw ich oszczędzania (potwierdzona została hipoteza 1);
- tak kobiety, jak i mężczyźni są świadomi konieczności oszczędzania na emeryturę; płeć nie różnicuje podejścia w tym względzie (odrzucona została hipoteza 2);
- świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę jest proporcjonalna do wielkości miejsca zamieszkania jednostki (potwierdzona została hipoteza 3);
- im wyższy poziom wykształcenia, tym większa świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę (potwierdzona została hipoteza 4);
- ekonomiczny profil aktywności zawodowej istotnie wpływa na świadomość konieczności oszczędzania na emeryturę (potwierdzona została hipoteza 5);
- w zakresie zabezpieczenia emerytalnego, o ile pokolenia X i Y w istotnym stopniu różniły się poziomem wiedzy na temat systemu zabezpieczenia emerytalnego (potwierdzona została hipoteza 6), to nie różniły się w zakresie świadomości o konieczności oszczędzania na emeryturę (potwierdzona została hipoteza 7).

Autorzy dostrzegają ograniczenia badania, ujawniające się w wielkości próby badawczej (Nowak, 2007), niemniej jednak wyrażają zdanie, że pozyskane wyniki dają pewien obraz postrzegania oszczędzania jako formy zabezpieczenia emerytalnego przedstawicieli pokolenia X i Y. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na najczęstszy motyw oszczędzania, deklarowany zarówno przez przedstawicieli młodszego, jak też starszego pokolenia – mowa tu o zabezpieczeniu przed nieprzewidywalnymi wydatkami. Należy przypuszczać, że jego wyraźna dominacja mogła mieć związek z pojawieniem się pandemii COVID-19 (badania były prowadzone od marca do sierpnia 2020 roku). Skłania to do podjęcia dalszych badań w tym zakresie w kolejnych latach, poszukując priorytetowego motywu oszczędzania mieszkańców Małopolski. Niemniej jednak przypuszcza się, że motyw ten zostanie utrzymany jako kluczowy (co sformułowane jest jako hipoteza do kolejnych badań). Taka konstatacja wynika z faktu, że pandemia wykreowała u ludzi wiele nowych postaw, zachowań, w tym wobec oszczędzania. Interesujące byłoby rozpoznanie, czy będziemy oszczędzać na emeryturę, czy też „na wszelki wypadek”, którym to „wypadkiem” obecnie okazała się sytuacja pandemii i nie jest wiadomym, co może być kolejnym.

Bibliografia

- Aczel, A.D. (2006). *Statystyka w zarządzaniu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Anioła, P., Gołaś, Z. (2013). Strategie oszczędnościowe gospodarstw domowych w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 1(27), 21.
- Aniszewska, G. (2015). Zmiany pokoleniowe a decyzje i wybory konsumenckie. *Marketing i Rynek*, 1(22), 2-7.
- Baranowska, A. (2013). Starzenie się społeczeństwa i związane z tym konsekwencje – perspektywa socjologiczna. W: A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych* (s. 45-57). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Barr, N. (2010). *Państwo dobrobytu jako skarbonka. Informacja, ryzyko, niepewność a rola państwa*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Czerska, I. (2016). Pokolenie head down jako konsekwencja smartfonizacji społeczeństwa. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego WE Wrocławiu*, 459, 216-217.
- Fihel, A., Okólski, M. (2014). Przemiany cywilizacyjne, ludnościowe i starzenie się społeczeństw. Koncepcja teoretyczna projektu MIG/AGEING. *Studia i Materiały, MIG/AGEING*, (1).
- Goodfellow, J.H. (2007). Consumer Perceptions and Attitudes towards Savings and Investments, *International Journal of Bank Marketing*, 5(3), 32-48.
- Handschke, J., Łyskawa, K., Ratajczak, J. (2005). Ryzyko emerytalne w systemie zabezpieczeń na starość. W: T. Szumlicz (red.), *Społeczne aspekty ubezpieczenia* (s. 47). Warszawa: Wydawnictwo SGH.
- Kolek, A., Sobolewski, O. (2019). *Społeczny Przegląd Emerytalny. Wyzwania systemu emerytalnego w Polsce w latach 2019-2021*. Warszawa: Instytut Emerytalny.
- Konstytucja Rzeczpospolita Polska z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Koronkiewicz, A.A. (2019). Otwarte Fundusze Emerytalne – przegląd istotnych zmian ustawodawstwa w latach 1999-2019. W: S. Jakubowski, D. Kostecka-Jurczyk (red.), *Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne* 28. *Tradycja i nowoczesność w instytucjach prawnych* (s. 317-325). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Krupa, D., Walczak, D., Chojnacka, E. (2012). Preferencje w zakresie form alokacji oszczędności gospodarstw domowych w Polsce. *Copernican Journal of Finance and Accounting*, 1(1), 117-120.
- Lach, D.E. (2014). O zabezpieczeniu na starość i ryzyku „starości” – raz jeszcze. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*, 3, 2-8.

- Lubimowa, J. (2014). Zadania Państwa w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. W: K. Flaga-Gieruszyńska, E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.), *Bezpieczeństwo jako podstawowa potrzeba człowieka. Zbiór studiów* (s. 79-88). Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim.
- Maslow, A. (2009). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Murzyn, M., Nogieć, J. (2015). Deklarowane wartości w opinii przedstawicieli wybranych pokoleń. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 15(3), 375-378.
- Niemczyk, A., Seweryn, R., Klimek, K. (2019). *Przedstawiciele pokolenia Z jako uczestnicy ruchu turystycznego. Potrzeby, motywacje, zachowania*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Nowak, S. (2007). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olejnik, I. (2011). Odwrócona hipoteka jako finansowe zabezpieczenie przyszłości emerytalnej. *Polityka społeczna*, 1(2), 56-58.
- Olejnik, I. (2016). *Zabezpieczenia emerytalne. Modele i determinanty zachowań polskich gospodarstw domowych*. Poznań: Wydawnictwo UEP.
- Pleśniak, A. (2013). Wiedza i kompetencje finansowe a oszczędności na starość w Polsce. W: F. Chybalski, E. Marcinkiewicz (red.), *Współczesne zabezpieczenia emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne* (s. 258-269). Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.
- Potocki, T., Opolski, K. (2016). Metody podnoszenia świadomości finansowej wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 98, 260.
- Struktura oszczędności gospodarstw domowych (grudzień 2018)*. Pobrane z: <https://analizy.pl/fundusze/wiadomosci24935/struktura-oszczednosci-gospodarstw-domowych-%28grudzien-2018%29.html>.
- Trafiałek, E. (2003). *Polska starość w dobie przemian*. Katowice: „Śląsk” Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. z 2019 r., poz. 300).
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2018 r., poz. 1270, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2018 r., poz. 1906, z późn. zm.).
- Wiktorow, A. (2014). Polski system emerytalny po zmianie ustrojowej (1989-2014). *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka*, 6, 4-12.
- Williams, K.C., Page, R.A., Petrosky, A.R., Hernandez, E.H. (2010). Multi-Generational Marketing: Descriptions, Characteristics, Lifestyles, and Attitudes. *Journal of Applied Business and Economics*, 11(2).
- Zeliaś, A., Pawełek, B., Wanat, S. (2002). *Metody statystyczne. Zadania i sprawdziany*. Warszawa: PWE.
- Zięba, R. (1999). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Żukowski, M. (1997). *Wielostopniowe systemy zabezpieczenia emerytalnego w Unii Europejskiej i w Polsce. Międzypaństwem a rynkiem*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- <https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/pension>.
- <https://strefabiznesu.pl/nawosc-29012021-emerytura-bez-potrzeby-osiagniecia-wieku-emerytalnego-wazny-tylko-staz-pracy-ile-dla-kogo-kiedy/ar/c3-15200046>.
- www.forbes.pl/finanse/prezydent-andrzej-duda-chce-wprowadzic-emerytury-stazowe/zxlg6m9.
- www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BUFELQ.
- www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach.